

Antiziganism

Kommissionen
**MOT ANTI
ZIGANISM**

Antiziganism

Kommissionen mot antiziganism har i uppdrag att komplettera och förstärka samhällets insatser i arbetet mot antiziganism.

Kommissionen ska samla kunskaper om antiziganism och i samråd med berörda aktörer bidra till att sprida och förbättra genomslaget av befintlig kunskap, inte minst om den som beskrivs i *Den mörka och okända historien. Vitbok om övergrepp och kränkningar av romer under 1900-talet* (Ds 2014:8).

Kommissionen ska också identifiera och förmedla goda exempel på åtgärder och metoder för att motverka och förebygga antiziganism, samt stödja berörda myndigheter, kommuner och organisationer i arbetet mot antiziganism.

För mer om kommissionens uppdrag och verksamhet, besök www.motantiziganism.se

Inledning

Romer säger till Kommissionen mot antiziganism:

”Våra mänskliga rättigheter kränks.”

Romer vittnar dessutom om att diskrimineringen och antiziganismen har ökat de senaste åren:

”Det är värre nu än på 70-talet. Det finns en uttalad rasism i samhället. Det har blivit ännu tydligare efter att rasistiska partier har nått framgångar i valen.”¹

Romer kräver inte några särskilda förmåner, bara tillgång till rättigheter som skola, bostad, arbete och sjukvård som alla andra. Att få leva ett liv utan diskriminering och trakasserier. Likaså kräver romer tillgång till sina kulturella och språkliga rättigheter. De ska inte behöva förneka sig själva för att få del av de mänskliga rättigheterna.

Diskrimineringen är en del av många romers vardag. Diskrimineringsombudsmannens rapporter visar att romer utestängs från väsentliga delar av samhället och att principen om likhet inför lagen inte tycks gälla för dem.² Både FN och Europarådet bekräftar att romer utsätts för en omfattande diskriminering i Sverige.³

Den systematiska diskriminering av romer som pågått i århundraden har fått konsekvenser för romers förtroende för myndigheter och andra företrädare för samhället. Det syns inte minst i att antalet anmälningar om diskriminering och antiziganism fortfarande är lågt, bara en bråkdel av övergreppen och trakasserierna anmäls.

Det råder således inte något tvivel om att romer utsätts för kränkningar som har sin grund i antiziganistiska strukturer. Den här skriften syftar till att ge en ökad förståelse för vad antiziganism är, hur den påverkar romers villkor i dag och hur den kränker romers mänskliga rättigheter.

1 Kommissionen mot antiziganisms konsultationer med romer i Malmö, oktober 2014.

2 Se till exempel Ombudsmannen mot etnisk diskriminering (2004) Diskriminering av romer; Diskrimineringsombudsmannen (2011) Romers rättigheter.

3 Se till exempel Europarådet (2012) Human rights of Roma and Travellers in Europe.

Romer är en av fem nationella minoriteter

Den romska befolkningen i Sverige är heterogen och består av olika grupper med inbördes kulturella och språkliga variationer.

Det finns därför inte någon entydig definition av romer och alla gruppindelningar är starkt förenklade. Många vill bli kallade romer, men inte alla. Det är viktigt att vara uppmärksam på romers egna benämningar av sig själva, som till exempel arli, kale, kelderasha, lovara och resande.

Enligt lagen (2009:724) om nationella minoriteter och minoritetsspråk ska åtgärder vidtas för att främja romers möjligheter att behålla och utveckla sin kultur och sitt språk. Myndigheter är skyldiga att ge romer möjlighet till inflytande och delaktighet i frågor som berör dem och att informera romer om vilka rättigheter de har som nationell minoritet.

Varje person som tillhör en nationell minoritet har rätt att fritt välja att behandlas som sådan, och ingen nackdel ska följa av detta val eller av utövandet av de rättigheter som är förbundna med detta val.

Vad är antiziganism?

Antiziganism kan beskrivas som den särskilda rasism som riktas mot romer. Antiziganism har sin grund i negativa och stereotypa föreställningar om romer som grupp. Dessa föreställningar kan påverka både bemötande och beslutsfattande på ett osakligt sätt.

Begreppet antiziganism används bland annat av Europarådet. På engelska används ofta anti-Gypsyism, och även anti-Romanyism förekommer.

Antiziganism

Antiziganism är en bestående latent struktur av föreställningar fientliga mot romer som kollektiv, vilka på det individuella planet manifesteras som attityder och i kulturen som myter, ideologi, folkliga traditioner och bildspråk, och i handlingar – social eller legal diskriminering, politisk mobilisering mot romerna och kollektivt eller statligt våld – vilket resulterar i och/ eller syftar till att fjärma, driva bort eller tillintetgöra romer just för att de är romer.⁴

Sveriges antiziganistiska historia

Historiska tillbakablickar ger oss möjlighet att granska både vilken historia vi står på och vår samtid. Med den historiska kunskapen som grund kan vi dra lärdom av det som hänt och undvika att ödesdigra misstag upprepas och att människors rättigheter kränks.

Genom Sveriges historia finns det flera exempel på repressiva statliga åtgärder som har varit riktade mot romer och som visar att antiziganismen har varit legitim. Gemensamt för åtgärderna är att de har syftat till att försvåra eller omöjliggöra en romsk existens i Sverige. Exempelvis var det på 1500-talet belagt med dödsstraff för manliga romer att befinna sig inom landets gränser. På 1600-talet fattades ett riksdagsbeslut om att alla romer skulle utvisas. På 1700-talet utsattes romer för tvångsrekrytering till krigsmakten och på 1800-talet rådde näringsförbud och romer tvångsförflyttades.

I det följande beskrivs översiktligt några av de utmärkande dragen ur svensk antiziganistisk historia under 1900-talet. De utgör en fortsättning på en tradition med anor långt tillbaka i tiden. Beskrivningen bygger på *Den mörka och okända historien. Vitbok om övergrepp och kränkningar av romer under 1900-talet* (Ds 2014:8).

4 SOU 2010:55, Romers rätt – en strategi för romer i Sverige, sid 166.

Första delen av 1900-talet

Utmärkande för Sveriges antiziganistiska historia är att romer i stor utsträckning har kartlagts och kontrollerats av myndigheter.

I början av 1900-talet var det flera länder i Europa som var delaktiga i att kontrollera och stävja det som kallades för "tattar- och zigenarplågan". En informationsbyrå inrättades till exempel i Tyskland med uppgift att registrera alla romer i landet.

Förintelsen och förföljelsen av romer under andra världskriget var rasistiskt motiverad. Tyskland hade kontroll över romer genom att så gott som alla romer var registrerade och internerade i läger. Enligt Delegationen för romska frågor förintades mellan en halv miljon och en och en halv miljon romer. Uppskattningarna av antalet romska offer varierar dock kraftigt, vilket visar på att det alltså finns kunskapsluckor om Förintelsen av romer.

Romer är den enda etniska grupp som åren 1914 till 1954 förbjöds att komma innanför Sveriges gränser. Det drabbade gruppen hårt, inte minst under andra världskriget då romer utsattes för Förintelsen. Förbudet innebar dessutom att de romer som överlevde Förintelsen inte hade någon möjlighet att finna en fristad i Sverige förrän tio år efter krigsslutet.

Flera myndigheter i Sverige har registrerat romer. Polisen beskrev i början av 1900-talet romer som "smutsiga", "fula", "odågor", "fullständigt onyttiga människor" som borde "utrotas", "steriliseras" "omhändertagas" eller "förpassas". Så här uttryckte sig ett polisdistrikt om romer på 1920-talet:

"Då de sålunda äro fullständigt onyttiga människor vore det från alla synpunkter önskvärt att, om så låter sig göras, med tjänliga medel fördrifva och utrota densamme."⁵

En av de första statliga utredningar som etablerade arbetssättet med kartläggningar var Fattigvårdslagstiftningskommittén, som tillsattes 1907. Vid flera tillfällen vände den sig till lokala myndigheter för att få information om var romer bodde, hur de vandrade, vilka olägenheter

⁵ Enkät svar från Torshälla stadsfiskal, HV, Fattigvårdslagstiftningskommittén, Riksarkivet.

som fanns med gruppen och vilka åtgärder som polisen och andra lokala myndigheterna önskade vidta mot gruppen.

Svaren från myndigheterna utgjorde underlag för kommitténs förslag på åtgärder. En av åtgärderna hade det uttalade syftet att försvåra romers tillvaro så mycket att de själva skulle vilja lämna landet:

”Då zigenarnes inordnande i samhället hos oss synes vara ett olösligt problem, är enda utvägen att på ett eller annat sätt få zigenarna ut ur landet. Då de flesta av dem torde vara svenska undersåtar och i allt fall deras medborgarrätt i annat land svårligen låter sig bevisa, kan deras försvinnande ur landet icke nås på annat sätt, än att så starka inskränkningar läggas på deras rörelsefrihet, att de finna med sin egen fördel förenligt att lämna landet och utvandra till ett land med för dem gynnsamma förhållanden.”⁶

I början av 1940-talet gav regeringen Socialstyrelsen i uppdrag att genomföra en ny kartläggning. I sitt arbete fick Socialstyrelsen reda på detaljerade uppgifter om hur personer var kopplade till varandra genom släkträd och andra personliga förhållanden. Dessa uppgifter bidrog till statens möjlighet att kontrollera gruppen.

Andra delen av 1900-talet

I mitten av 1950-talet kom frågor om romers rättigheter och diskrimineringen av romer att väckas i riksdagen, vilket så småningom ledde till att regeringen tillsatte en ny utredning, Zigenarutredningen. Utredningen kom fram till att samhället hade varit drivande i att stöta ut och fördriva romer. Denna utredning formulerade sig således på ett annat sätt om samhällets roll och ansvar, än tidigare utredningar.

En konsekvens av utredningen var att den fullständigt ovärdiga bostadssituationen som var utmärkande för många romers livsvillkor uppmärksammades. Det resulterade i att romer i slutet av 1950- och i början av 1960-talet fick tillgång till bostad. I utredningen konstaterades också att staten måste ta ansvar för att säkra romska barns

6 SOU 1923:2, sid 89

tillgång till skola och att vuxna romer skulle erbjudas undervisning genom folkbildningsrörelsen.

Liksom i tidigare utredningar var dock en målsättning med Zigenarutredningen att den skulle vara en heltäckande undersökning. Varje romsk person registrerades och fick sina levnadsomständigheter analyserade. Utredningen noterade om personen i fråga var "hel-Z", "halv-Z" eller "1/4 Z", med tillhörande nummer som sedan kopplades till ett register med persondossier och släkträd.

På 1960-talet genomfördes en ny kartläggning, denna gång med rasbiologiska inslag. Kartläggningen genomfördes som ett led i ett omfattande forskningsprojekt som finansierades av Arbetsmarknadsstyrelsen. Flera myndigheter fick i uppdrag av riksdagen att vidta åtgärder för att trygga romers försörjning. Inom ramen för det arbetsmarknadspolitiska projektet mätte man romers huvud och kroppsdelar samt tog blodprover i syfte att söka fastställa det genetiska ursprunget. Varje person tilldelades en Z-journal som innehöll utlåtanden om personens möjligheter att försörja sig.

Arbetssätt som etablerades av statliga utredningar under första hälften av 1900-talet kom att tillämpas i kommunala förvaltningar även under andra hälften av 1900-talet. Utmärkande för politiken var att romer förvägrades rätten till den kulturella identiteten. Den politiska hållningen utgick från att romer skulle assimileras och det antogs ett antal "rehabiliteringsprogram" som byggde på antaganden att romer skulle räddas från sig själva och sitt undermåliga liv. Många av åtgärderna präglades av långtgående ingripanden i den enskildes liv och ledorden för politiken var "rehabilitering", "anpassning" och "inpassning".

Ett sekel av antiziganism

Kartläggningarna av romer har bedrivits utifrån majoritetssamhällets behov av att definiera och kontrollera gruppen. Det är mot den bakgrunden som romer har utsatts för tvångssterilisering, omhändertaganden av barn och fördrivning från kommun till kommun. Den förda politiken har också lett till att romer utestängts från bostads- och arbetsmarknaden.

Under första hälften av 1900-talet utestängdes många romska barn från skolan. De var inte välkomna. Många resandebarn placerades i särundervisning. Under andra hälften av 1900-talet fick romska barn formellt tillgång till utbildning. Men tillgången till utbildning villkorades med krav på assimilering – barnen skulle fostras att ”bli mer svenska”. Ojämlig tillgång till utbildning påverkades i många avseenden av föreställningar om att gruppen romer var olik i förhållande till majoritetsbefolkningen. Det är mot bakgrund av detta som andra omfattande insatser gjordes för att rehabilitera och assimilera romer.

En tankefigur som har präglat många av åtgärderna är att det är romer själva som har orsakat hinder mot likvärdig behandling och tillgång till rättigheter. Tillgång till utbildning har därför inte ansetts möjlig att säkerställa utan insatser som också har syftat till att romer ska förändras.

Antiziganismen i Sverige 1900–1950

- Romer kartläggs av myndigheter och särskilda statliga utredningar.
- Kommuner fördriver och förföljer romer och uppvaktar regeringen med skrivelser om hårdare tag.
- Kommuner vägrar att mantalsskriva romer.
- Romska barn får inte tillgång till utbildning.
- Inreseförbud 1914–1954.
- Steriliseringslag från och med 1934.

Antiziganismen i Sverige 1950–1999

- Kartläggning av romer från rasbiologiska utgångspunkter fortsätter.
- Under 1960-talet genomförs en omfattande ”zigenarundersökning”.
- Steriliseringslag till och med 1974.
- Arbetssätt som etableras i början av 1900-talet och bygger på negativa stereotyper om romer som grupp används i kommunala förvaltningar och vägleder verksamheter långt in i vår närtid.
- Ledorden för den kommunala verksamheten är: ”rehabilitering”, ”inpassning” och ”anpassning”.

Antiziganism och diskriminering av romer i dag

Århundraden av antiziganism har fått långtgående effekter för romer i form av traumatiserade minnen och sämre såväl fysisk som psykisk hälsa. Det är också en förklaring till att många romer alltså befinner sig i en ojämlik situation. Till bilden hör att seglivade fördomar om och negativa förhållningssätt till romer inte har ifrågasatts i tillräcklig utsträckning. Det är en förklaring till att många romer än i dag utsätts för kränkningar och diskriminering i det svenska samhället.

Den genomgång som gjorts av Kommissionen mot antiziganism av rapporter och kritik som FN och Europarådet har riktat mot Sverige, visar att antiziganismen är djupt rotad i det svenska samhället. Romer utestängs från väsentliga delar av samhället och får inte tillgång till rättigheter som bostad, utbildning, arbetsmarknad samt hälso- och sjukvård.

Utmärkande för diskrimineringen är att den sker förhållandevis öppet och ofta kommer till uttryck i vardagliga situationer. Den vanligt förekommande diskrimineringen av romer i samband med att de ska handla, besöka restauranger eller överhuvudtaget befinna sig på offentliga platser, måste tolkas som uttryck för en utbredd antiziganism.

Delegationen för romska frågor framhöll i sitt betänkande *Romers rätt* (SOU 2010:22) att "romers situation är ovärdig ett demokratiskt välfärdssamhälle som vårt och det finns inga genvägar till jämlika villkor för romer. Situationen kräver en långsiktig, uthållig och målmedveten politik."

Kommissionen instämmer i delegationens bedömning och konstaterar att situationen för romer är allvarlig. Det finns skäl att framhålla den särskilda antiziganism som påverkar romska kvinnors rättigheter. Kvinnor rapporterar om hur de trakasseras och vägras tillträde till exempelvis restauranger. Ofta är barn med i dessa situationer. Barnen blir därmed vittnen till föräldrarnas utsatthet samtidigt som de själva blir utsatta för kränkningar. Antiziganismen i det svenska samhället och de övergrepp som under lång tid har präglat romers historia, bidrar till att romers möjligheter att delta i samhället på lika villkor är kringskurna och att många romer alltså är en marginaliserad grupp i det svenska samhället. Det är uppenbart att myndigheter och institutioner inte har lyckats bedriva en verksamhet som innebär att romer

har rätt att vara en del av det svenska samhället, och har rättigheter som inte ska kunna kränkas.

Det är uppenbart att diskrimineringen påverkar romers förtroende för majoritetssamhället i stort, men också romers möjligheter att utveckla och hävda sin identitet.

Det är kommissionens mening att arbete mot diskriminering och kunskapshöjande insatser för ett ökat historiemedvetande måste gå hand i hand med satsningar för att säkerställa romers mänskliga rättigheter. Därmed kan romers ställning i det svenska samhället stärkas. Utgångspunkten måste vara romers rätt till inflytande, principen om icke-diskriminering och kunskap om romers historia, språk och kultur.

Det är nödvändigt att skifta perspektiv bort från generaliseringar om romer och romers kultur och i stället fokusera på de hinder som finns i samhället och som begränsar romers tillgång till mänskliga rättigheter. Det handlar om samhällets ansvar att tillhandahålla rättigheter utan diskriminering.

Internationell kritik

Sverige har återkommande fått kritik för att romer har begränsad tillgång till rättigheter som bostad, utbildning, arbete samt språkliga och kulturella rättigheter. Dessutom handlar kritiken om att det inte har vidtagits tillräckliga åtgärder för att romer inte ska utsättas för diskriminering.⁷

Romers rättigheter måste skyddas

Att arbeta för romers rättigheter innebär att arbeta för att upprätthålla principerna om allas likhet inför lagen och rätten att inte bli diskriminerad. För att romer ska få del av det skydd mot diskriminering som lagstiftningen garanterar, måste antiziganismen upphöra.

⁷ För en översikt av den internationella kritiken se till exempel Delegationen för romska frågor, Romers rätt – en strategi för romer i Sverige (SOU 2010:55), s. 110 ff.

Antiziganism handlar om negativa och stereotypa föreställningar om romer som grupp. Dessa föreställningar kan påverka såväl bemötande som beslutsfattande på ett osakligt sätt och kan leda till att romer kränks och diskrimineras. Även tjänstemän påverkas av dessa tanke-mönster, medvetet eller omedvetet.

Ett framgångsrikt arbete mot antiziganism bör därför fokusera på att systematiskt bryta och ifrågasätta dessa stigmatiserande tanke-mönster. Om alla konsekvent tar ställning för romers rättigheter och mot varje uttryck av antiziganism samt metodiskt motarbetar sådana föreställningar, kommer toleransen för antiziganism att minska. Därmed minskar också utrymmet för osaklig behandling och möjlig-heten till likabehandling ökar.

Att reagera i enskilda ärenden är nödvändigt, men inte tillräckligt. Att säkerställa romers rättigheter handlar framförallt om att bedriva ett strategiskt arbete där arbetssätt och metoder kan behöva ses över. Exempelvis bör frågor om hur likabehandling säkerställs i praktiken vara ett självklart inslag i all grundutbildning samt vara återkommande i fortbildningar.

Hur det strategiska arbetet mot antiziganism ska vara utformat varierar självklart mellan olika verksamheter. En viktig ingång till arbetet bör emellertid alltid vara att det är romers egna erfarenheter och kunskap som ska ligga till grund för förändringsarbetet.

Det är viktigt att beakta att reell delaktighet bara kan skapas genom åtgärder som stärker romers egna initiativ och organisering i kombination med att romer ges möjlighet att bli delaktiga i redan befintliga verksamheter på lokal, regional och statlig nivå. En sådan ansats kan kräva särskilda åtgärder i fråga om utbildning och arbete för att romer i praktiken ska kunna ta sig in i och få reellt inflytande över verksamheter som arbetar med frågor som rör romer. För att arbetet ska lyckas är det därför viktigt att åtgärder tas fram, disku-teras och genomförs tillsammans med romer.

Vad säger lagen om diskriminering?

Diskriminering innebär att man gör ett avsteg från principen om lika-behandling. Med diskriminering menas, förenklat, att någon missgynnas eller kränks.

Diskriminering går rakt emot principen om alla människors lika värde och rättigheter. Förbudet mot diskriminering är i dag en grundläggande beståndsdel i alla centrala FN-konventioner som rör mänskliga rättigheter och i Europakonventionen.

Enligt diskrimineringslagen (2008:567) gäller förbud mot diskriminering inom i princip alla samhällsområden om det har samband med någon av diskrimineringsgrunderna: kön, könsidentitet och könsuttryck, etnisk tillhörighet, religion eller annan trosuppfattning, sexuell läggning, funktionsnedsättning och ålder. Diskrimineringsombudsmannen (DO), utövar tillsyn över att diskrimineringslagen följs.

Brottsbalkens bestämmelse om olaga diskriminering (16 kap. 9 §) innebär att en näringsidkare som i sin verksamhet diskriminerar någon på grund av hans eller hennes ras, hudfärg, nationella eller etniska ursprung, trosbekännelse eller sexuella läggning ska dömas för olaga diskriminering till böter eller fängelse i högst ett år. Även den som är anställd hos näringsidkaren eller annars handlar på dennes vägnar kan dömas för brottet.

Antiziganism är den särskilda rasism som riktas mot romer. I denna skrift får du en överblick över Sveriges antiziganistiska historia, hur antiziganismen ser ut i dag samt förhållningssätt som kan motverka antiziganism.